

Türkiye’de İşletme Yönetimi Eğitiminin Kurumsal Çerçevesi: Çeşitlilikten Eşbiçimliliğe¹

A. Selami SARGUT

Prof. Dr., Başkent Üniversitesi, İİBF
İşletme Bölümü
ssargut@baskent.edu.tr

Türkiye’de işletme yönetimi eğitiminin tarihi Osmanlı İmparatorluğu dönemine değin uzanır. Yönetim eğitiminin başlangıcı 1882 tarihinde kurulan Yüksek Ticaret Okuluna (YTO) dayandırılabilir. YTO, siyasal bilimler, mühendislik ve güzel sanatlar alanlarında görüldüğü gibi Batılı eğitim modelini Türkiye’ye taşımak amacıyla kurulan okullardan biridir. O zamanlarda Osmanlı İmparatorluğu’nu önemli ölçüde etkileyen Fransa’daki **Grandes Ecoles** yapılanmasına öykünülerek (diğer yüksek okullar da olduğu gibi) kurulmuştur. İmparatorluk üzerindeki Fransız etkisinden söz ederken bu okulların tıpkı Fransa’da olduğu gibi daha geleneksel bir duruşu sergileyen yerleşik eğitim kurumlarına karşı bir seçenek olarak sisteme sokulduğunu gözden kaçırmamak gerekir (Gürüz ve diğerleri, 1994).

Cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte sözü edilen okulların, zamanın tek üniversitesi olan İstanbul Darülfünun’u ile birlikte yeni düzende kendilerine yer buldukları görülür. Cumhuriyet öncesinde Darülfünun da önemli değişiklikler geçirmiştir. Geleneksel yapı içindeki çeşitlenme, batı kaynaklı fakültelerin kurulmasıyla 1845’de başlamıştır. Bu süreçte Darülfünun içinde tıp, hukuk, edebiyat, fen ve ilahiyat fakülteleri oluşmuştur (Hatipoğlu, 1998). Cumhuriyetin ilanından sonra Darülfünun on yıla yakın bir süre yaşamını sürdürmüştür. Darülfünun 1933’de kapatılmış, yerine İstanbul Üniversitesi kurulmuştur. Kuruma yeni rejime uygun bir ayarlama yapabilmek için de Batılı değerlere uyum gösteremeyen bir bölüm öğretim üyesi sistemin dışında bırakılmıştır. Yüzyılın ortalarında iki üniversite daha

¹ Yazının ana düşüncesi 2000 yılı Ağustos ayında Toronto’da yapılan Academy of Management kongresinde sunulan bildiride gündeme getirilmiştir (Sargut, 2000). Yönetim eğitiminin ve yazınının Türkiye’deki serüvenini özgün araştırmalarla bize öğreten meslektaşım Behlül Üsdiken’e yazıya yaptığı katkılar nedeniyle teşekkürlerimi sunarım.

kurulmuştur (Ataünal, 1998). İstanbul Üniversitesi'nde 1936 yılında İktisat Fakültesi'nin ve 1946 yılında da İzmir'de YTO'nun kurulduğu görülmektedir (Gürüz ve diğerleri, 1994).

Buraya değin özetlenen kısa tarihçede göze çarpan yalnızca işletme yönetimi eğitime ilişkin sınırlı gelişme değildir. Aynı zamanda sürecin başlangıcı açısından yüksek öğretimde bir ikilik de söz konusudur. Bir yandan kökeni Fransız **Grandes Ecoles** yapılanmasına dayanan YTO'lar işlevlerini yürütürken, öte yandan da Kıta Avrupası geleneğinden esinlenmekle birlikte Alman modeline yakın duran üniversiteler eğitim ve öğretimi sürdürmektedir. Kuşkusuz bu yakınlaşmada 2. Dünya savaşı sürecinde Türk üniversitelerinde görev alan çok sayıdaki Alman profesörün önemli rolleri olmuştur. Her iki modele dayalı olarak kurulan okulların ortak noktaları devlet kurumu olmaları, lisans diplomaları vermeleridir.

Tüm bu gelişmelere ek olarak üçüncü bir kurumsal yapının ellili yıllarda İstanbul'daki Robert Kolej² ve Ankara'daki Orta Doğu Teknik Üniversitesi ile ortaya çıktığı görülmektedir. Bu kurumlarla birlikte Türk yüksek öğrenimine mütevellî heyeti kavramının, yeni akademik unvanların, bölümlerin ve işletme, iş idaresi, kamu idaresi başlığı altında lisans ve yüksek lisans derecelerinin girdiği gözlenmektedir. Bu kapsamda yine bu kurumlarla birlikte derslerin İngilizce verilmesi süreci de başlamıştır (Üsdiken, yayımda).

Söz konusu üçüncü kurumsal yapılanma, altmışlı ve yetmişli yıllarda gerek öğretim üyeleri, gerekse öğrenciler açısından önemli bir çekim merkezi oluşturmuştur. Bu arada öğrenimin İngilizce olması mezunların yüksek nitelik ve nicelikli iş bulabilme olanaklarını önemli ölçüde genişletmiştir. Gözle görülür başarılar üçüncü kurumsal yapılanmanın hızla taklit edilmesi sonucunu doğurmuştur. İlk kapsamlı tepkinin öğrenim yaşamlarına YTO olarak başlayan ve sonra artan sayılarıyla birlikte İktisadi ve Ticari İlimler Akademilerine dönüşen kurumlardan geldiği görülmektedir. Akademiler bu çabalarında, ABD'nin gelişmekte olan ülkelere destek için görevlendirdiği AID³ adlı kuruluşu hemen yanlarında bulmuşlardır.⁴ AID desteğini alan Akademiler Amerikan üniversitelerinden iş idaresiyle ilgili misafir öğretim üyeleri getirmeye ve asistanlarını yüksek lisans, doktora dereceleri için Amerika'ya göndermeye başlamışlardır (Sargut, 1998). İstanbul Üniversitesi de bu güçlü eğilimin dışında kalamamıştır. İşletme Fakültesi'nin 1968'de kurulmasıyla sonuçlanan ABD işletme yönetimi eğitimine öykünme süreci İstanbul Üniversitesi'nde hız kazanmıştır. Kuşkusuz İşletme Fakültesi'nin oluşmasını sağlayan güçlü alt yapının 1954'de kurulan İşletme İktisadi Enstitüsü ile başlatıldığını ve bu oluşumda Ford Vakfı'nın,

² 1971 yılında Boğaziçi Üniversitesi'ne dönüşmüştür.

³ Agency for International Development

⁴ Üsdiken, Amerikan yardım kuruluşlarının, iş yaşamına yönelik yüksek öğretimin biçimlendirilebilmesi için 1955-1975 yılları arasında parasal destek sağladıklarını belirtmektedir (yayımda).

Harvard İş Yönetimi Okulu'un önemli katkılarının olduğunu unutmamak gerekir. Bu iki kurum da Türkçe öğretim yapmalarına karşın işletme eğitiminde Amerikan yaklaşımının yerleşmesini sağlamada önemli rol oynamışlardır (Üsdiken, yayımda).

Amerikan etkisinin yaşandığı süreç içinde akademilere dönüşen YTO'lar uzun süren bir dönem üniversite – yüksek okul ayrımını aşabilmek için üniversite yapısına öykünme çabası içinde olmuşlardır. Zaman zaman siyasal yönetimlerin de desteğini alarak kendilerini üniversitelere benzetme çabasına girdikleri gözlenmiştir. Bu süreçte en önemli kazanımlarından birisi de üniversite yapılanmasını taklit ederek tıp fakültesini de içeren çok sayıda fakülte açmalarıdır. Böylesi gelişmeler üniversitelerin akademileri yasal yollardan sıkıştırmasına ve ikili yapıyı sürdürecektir yöntemler aramasına yol açmıştır. Ancak 1981 yılında yüksek öğretimin yasal çerçevesini temelden değiştiren yasa ile birlikte akademiler üniversitelere dönüştürülmüş, yüksek öğretimde oluşan ikili yapı sona erdirilmiştir. Yeni yasal düzenleme Kıta Avrupası'nın egemenliğinde olan yüksek öğretim sistemini önemli ölçüde Kuzey Amerikan modeline yaklaştırmıştır.⁵ Yeni düzende oluşan en önemli değişikliklerden birisi de kar amaçlı olmayan vakıflar aracılığıyla yeni üniversiteler kurulmasının yolunun açılmış olmasıdır. Vakıf üniversitelerinin devreye girmesi zaman almıştır. Özellikle doksanlı yıllarda kuruluş hızlarının ivme kazandığını ve sayılarının 36'ya ulaştığını belirtmek gerekir.⁶ Kurulan yeni üniversitelerin hemen hemen tümü işletmecilik alanında mezunlarına çeşitli dereceler vermektedir.

Geçmişin Çeşitlilik İçeren Kurumları

Türkiye'deki yönetim eğitiminin sağlıklı bir haritasını çıkarabilmek için üç önemli gelişme çizgisini gözden geçirmek gerekir. Üsdiken de yukarıda sözü edilen gelişme çizgilerini kökü geçmişe dayanan ve gittikçe birbirlerine doğru yakınsayan üç farklı kümelenme olarak tanımlamaktadır (2003; 2004). Birinci gelişme çizgisini İstanbul Darülfünun'unun devamı olarak ortaya çıkan geleneksel üniversiteler oluşturmaktadır. Geleneksel üniversiteler yönetim eğitimindeki Kıta Avrupa'sı etkisini altmışlı yıllara değin sürdürmüşlerdir. İkinci gelişme çizgisini Yüksek Ticaret Okulları (YTO) başlatmıştır. Söz konusu çizgi bu okulların İktisadi ve Ticari İlimler Akademilerine (İTİA) dönüşmesiyle sürdürülmüştür. Robert Kolej ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nin de yönetim eğitimindeki üçüncü gelişme çizgisini oluşturduğunu söylemek yerinde bir gözlem olacaktır. Robert Kolej mühendislik eğitimini 1912'de başlatmış olmasına karşın bu kuruluşun yanına İş Yönetimi, Fen ve Dil Bilimleri okullarını katması 1959 yılını bulmuştur. Üçüncü gelişme çizgisini oluşturu-

⁵ Bu gelişim, işletme yönetimi eğitimindeki müfredat değişikliğinin ve Robert Kolej - ODTÜ gelişme çizgisinin sağladığı içerik etkisinin genel yüksek öğretim sisteminin biçimini değiştirmesi olarak da tanımlanabilir.

⁶ Bu süre içinde devlet üniversitelerinin sayısı da 94'e ulaşmıştır.

ran bu iki kuruluşun en önemli özelliklerinin, öğrenim dili olarak İngilizceyi kullanmaları olduğunun altını çizmek gerekir.

İlk Gelişme Çizgisi: İşletme İktisadı Enstitüsü ve Geleneksel Üniversiteler

İstanbul Üniversitesi içinde yer alan İşletme İktisadı Enstitüsü, Ford Vakfı ve Harvard Üniversitesi'nin desteğiyle 1954 yılında kuruldu. İki Amerikan kurumuyla yapılan işbirliğinin Türkiye'deki yönetim eğitimi açısından bir dönüm noktası olduğunu ileri sürmek doğru bir saptamadır (Öz-Alp, 1972). Olayı bu denli önemli yapan, 2. Dünya Savaşı sürecinde Alman Ekolünün etkisi altına giren geleneksel üniversitedeki muhasebe ve işletmecilik eğitiminin yeni bir yön değişimiyle karşı karşıya kalmasıdır. Alman Ekolünün etkisinin azalması, aynı zamanda işletme yönetimindeki süregelen iktisat bağımlılığının da sona ermesine neden olmuştur. Bir bakıma bu noktada iki önemli işlev gerçekleşmiştir. Bir taraftan iktisattan ayrılan işletme yönetimi yeni bir kimlik kazanılırken, öte yandan da alanla ilgili olarak muhasebe işlevinin ötesine taşınan yeni bir tanım oluşturulmuştur (Üsdiken ve Selekler, 1996:7). Kuruluş sırasında Harvard İşletmecilik Okulu ile oluşturulan sıkı bağlar yeni işletme yönetimi kavramlarının ABD'den aktarılmasıyla sonuçlanmıştır. Bu süreçte İstanbul Üniversitesi, büyük saygınlık kazanmış olan örnek olay yöntemini öğrenmeleri için beş profesörünü Harvard'a gönderir. Öğretim üyeleri ABD'den dönünce Enstitü'de yeni dersler açılır ve sertifikaya dönük bir yüksek lisans programı başlatılır (Oluç, 1973).

İşletme İktisadı Enstitüsü'ndeki gelişmeler ve bilgi birikimi İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nin ders programlarını da etkilemiştir. İstanbul ve Atatürk Üniversitelerinde İşletme Fakültelerinin ve Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ndeki İşletme Bölümü'nün açılmasının 1968 yılını bulmasına karşın, İşletme İktisadı Enstitüsü'ndeki bu sürecin geleneksel üniversitelerde Kuzey Amerika etkisini başlattığı açıkça görülmektedir. Gerek İşletme Fakültesi'nin, gerekse Siyasal Bilgiler Fakültesi bünyesinde açılan işletme bölümünün Avrupa etkisinden tümüyle kurtulduğunu ileri sürmek aldatıcı olur. İşletme Fakültesi ve Siyasal Bilgiler Fakültesi İşletme Bölümü'nde, Robert Kolej ve ODTÜ'de olduğu gibi, ilk iki yılın meslek derslerine hazırlık olarak tasarlanmamış olması ABD etkisinin sınırlı olduğunu göstermektedir (Üsdiken, yayımda).

İkinci Gelişme Çizgisi: İktisadi ve Ticari İlimler Akademileri

Daha önce de belirtildiği gibi İktisadi ve Ticari İlimler Akademileri'nin (İTİA) köklerinin Osmanlı İmparatorluğuna değin uzandığı görülmektedir. İlk kez İstanbul'da kurulan Yüksek Ticaret Okulu'nda (YTO) Fransız etkisi belirgindir; başka bir deyişle okul, Paris Yüksek Ticaret Okulu'nun bir kopyasıdır (Öz-Alp, 1972). Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından da okul görevini sürdürmüştür. Demokratikleşmeyle başlayan, ellili yıllar boyunca süren siyaset ve ekonomideki liberalleşme

çabaları yüksek öğrenimde de köklü değişmelerin yolunu açmıştır. Liberalleştirilmesi düşünülen ekonomiye profesyonel kadroların yetiştirilmesi önem kazanmaya başlamıştır. Başlangıç olarak İTİA'ların böyle bir misyon yüklendiği söylenebilir. Büyük Millet Meclisi'nden 1959'da geçirilen bir yasayla yeni yüksek öğrenim kurumları olarak İTİA'lar yaratılmıştır. Geleneksel üniversiteler denli donanımlı olmamalarına karşın geleneksel üniversitelerin karşısına bir seçenek olarak konuldukları yadsınamaz. İzleyen yıllarda iki kurum arasında başlayacak sürtüşmeler bunun kanıtı olarak değerlendirilebilir.⁷ Ankara İTİA 1954'de, Eskişehir İTİA ise 1958'de kurulmuştur. Yeni kuşak yüksek öğretim kurumları diyebileceğimiz bu kuruluşlar ABD üniversiteleriyle ilişkiler kurup geliştirdiler. AID'nin de yardımıyla ABD üniversitelerinden öğretim üyeleri getirttiler. Gelen profesörler değişimin aktörleri olarak rol aldılar ve işletmecilik eğitiminin yeniden biçimlenmesinde öncülük ettiler. Bu süreçte, profesörlerin verdiği derslerde çevirmenlik yapan asistanlar MBA derecesi almak üzere ABD üniversitelerine gönderildiler. ABD'den MBA derecesiyle dönen asistanlar akademilerdeki akademik ortamın dönüştürülmesinde önemli katkılar sağladılar. Akademik unvanlarının yükselmesiyle birlikte bu kuşak, akademiler içinde köklü yapısal değişiklikleri başlattı. Bilgi ve akademik değerlerini sisteme yerleştirmeye başladılar. Yazdıkları doktora tezleriyle, makalelerle ve verdikleri derslerle ABD kökenli işletme yönetimi bilgilerinin yaygınlaşmasını sağladılar. ABD'de öğrenim görmüş yeni kuşakla birlikte akademilerdeki bilimsel ortamda önemli bir bilgi zenginliğinin oluştuğunu ve akademik değerlerin üniversitelerle yarışırılabilir düzeyde yükseltildiğini söylemek olanaklıdır. Böylece öğretim üyeliğine ilişkin bilimsel beklentiler de önemli ölçüde artmıştır. Özellikle işletmecilik eğitiminde ABD'ye öykünülerek yapılan dinamik program değişikliklerinin, geleneksel üniversitelere bir seçenek olarak akademilerin yüksek öğretim sistemindeki konumlarını güçlendirdiği söylenebilir. Bu arada akademiler üniversiteler karşısındaki ikinci sınıf konumlarını değiştirebilmek ve meşruiyetlerini sağlamlaştırabilmek için saygınlığı olan geleneksel üniversitelerin yapısal – yasal özelliklerini de taklit etme yoluna gitmişlerdir. Başlangıçta akademilerde YTO'lardan ve geleneksel üniversitelerden gelen Fransa – Almanya etkisi belirgindir. ABD yardım kuruluşlarının devreye girmesiyle ders programlarında Amerikan işletme yönetimi eğitimine öykünen dersler boy göstermeye başlamıştır (Üsdiken, yayımda). Akademilerin üniversitelere öykünerek ve yasal açıdan bir açıktan yararlanarak fakülteler kurmaya başlaması (bunların arasında İşletme Fakülteleri de yer almıştır), AİTİA'daki işletme yönetimi programında muhasebe ve hukuk derslerinin sayısının önemli ölçüde azaltılarak Amerikancı modele daha da çok yaklaşılması sonucunu

⁷ O zamanki iktidarın geleneksel üniversitelerle ilişkilerinde sorunlar yaşadığı, Demokrat Parti iktidarının sonlarına doğru bu ilişkilerin giderek sertleştiği bilinmektedir.

doğurmuştur. Ancak akademiler, “üniversite gibi olma” çabalarını⁸ yasal boyutta gerçekleştirebilmek için 1981’de çıkan Yüksek Öğretim Yasası’nı beklemek zorunda kalmışlardır.

Üçüncü Gelişme Çizgisi: İngilizce Öğretim Yapan Üniversiteler

Robert Kolej ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi’nin Türk Yüksek Öğretim sisteminde kendilerine özgü bir konumu vardır. Bu iki kurumun kendilerine özgü olmaları yalnızca işletme yönetimi eğitimindeki ABD kaynaklı program ve uygulamaları değildir. En önemli fark öğretim dillerinin İngilizce olmasıdır. Özellikle mezunlarının gördüğü talep seksenli yıllardan başlayan süreçte bu farklılığın diğer üniversiteler tarafından taklit edilmeleri sonucunu doğurmuştur. Söz konusu öykünme öylesine geniş bir kabul görmüştür ki, sonunda akademik çevreler ve kamuoyu en iyi eğitimin, öğretim dili İngilizce olan üniversitelerde verilebileceği izlenimini edinmiştir. Özellikle seksenlerde hızlanan ekonomik liberalleşme ve küreselleşmeye ilişkin kavramlar bu anlayışın kamuoyunda ve yüksek öğrenim çevrelerinde güçlenmesine neden olmuştur.

Robert Kolej ve ODTÜ’nün öncülüğünün ardından bu gelişme çizgisinin en tutkulu izleyicileri vakıf üniversiteleri olmuştur. Başkent ve TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi dışındaki tüm vakıf üniversiteleri kamuoyunda daha saygın olduğu varsayılan üçüncü gelişme çizgisini yeğlemişlerdir. Vakıf üniversiteleri üçüncü gelişme çizgisini, Türk yüksek öğretim sistemindeki konumlarının meşrulaşmasının bir gereği olarak gördüler ve İngilizce öğretim yaklaşımını sıkı sıkıya benimsediler (Üsdiken, 2000). Vakıf üniversitelerindeki bu yönelimin ardında üçüncü çizgiyi oluşturan üniversitelere yönelmiş yoğun talebe seçenek yaratma çabalarının bulunduğu ileri sürülebilir.

Çeşitlenmenin Arkasındaki Güçler

Üç gelişme çizgisi çerçevesinde ele alınan çeşitlenmenin arkasında etkileyici güçler bulunmaktaydı. Söz konusu etkileyici güçlerin çözümlenmesi önem taşımaktadır.

1. Kıta Avrupası’nın etkisinde sürdürülen işletmecilik eğitiminin kapı kollayıcılığını uzun yıllar geleneksel üniversiteler yürütmüştür. Geleneksel üniversitelerin işletme eğitimi yöntemleri konusunda kapı kollayıcılığını yaptığı bilimsel bilgi gelişiminin önünde bir engel olarak belirmiştir. Geleneksel üniversiteler bir yandan bilimsel bilginin kapı kollayıcıları olarak kendi konumlarını güvenceye alırken, öte yandan da İTİA gibi diğer yüksek öğretim ku-

⁸ Üsdiken, egemen üniversite formu karşısında marjinal konuma düşmekten kaçınan akademilerin üniversiteye daha çok benzemek yönünde büyük çaba harcadıklarına dikkat çekiyor (2004).

rumlarının, yasaların üniversitelere sağladığı ayrıcalıkları ve saygınlıkları kullanmalarını engellemişlerdir.

2. Ellili yıllarda başlayan ekonomik ve siyasal liberal hareketler ABD ile ilişkilerin gelişmesine neden olmuştur. Kuzey Amerikalı olan her şey moda haline gelmiştir. Robert Kolej'in gelişmesi ve ODTÜ'nün kuruluşu bu ortamda gerçekleşmiştir. Her iki kurum da Türkiye'deki işletme eğitiminin gelişmesinde önemli roller oynamışlardır. İngilizcenin öğrenim dili olarak kullanılmasında sisteme damgalarını vurmuşlar ve işletme eğitiminde benzersiz bir marka olarak etkilerini izleyen yıllara taşımışlardır. Ayrıca işletme yönetimi öğretimine olan talebi büyük ölçüde artırmışlar, geleneksel üniversitelerin etki alanlarını daraltmışlardır.
3. Ellilerdeki ekonomik ve siyasal liberalleşme hareketi siyasal bir kamplaşmayı da gündeme getirmiştir. Bu kamplaşmada geleneksel üniversiteler liberalleşme hareketine destek veren hükümetin karşısında yer almışlardır. Sonuç olarak hükümet, geleneksel üniversitelerin ve onların etkili profesörlerinin güçlü duruşuna karşı bir seçenek oluşturma çabasına girmiştir. Büyük Millet Meclisi'nden bir yasa geçiren hükümet İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi'lerine giden yolu açmıştır. İktidar bunu yaparken aynı zamanda bir süredir yürüttüğü ABD yanlısı liberal politikalara bilimsel ve profesyonel bir bağlam hazırlamıştır.

Yukarıda adı geçen eğitim kurumlarının, yüksek öğretimde çeşitlilik içeren bu oluşum karşısında farklı tepkiler sergiledikleri görülmektedir. Geleneksel üniversiteler yasal çerçevenin kendilerine sağladığı ayrıcalıkları güvenceye alarak meşruiyetlerini kanıtlama yoluna gittiler. Bunu yaparken de özellikle kurumsal geçmişlerine vurgu yaptılar. Geleneksel üniversitelerin meşruiyet arayışlı stratejileri genellikle kurumsal çevreyi hedefliyordu. Oysa ellilerin yeni liberalleşme hareketinin ürünü olan İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi'leri ise kendilerini teknik çevrenin uygulanabilirlik özelliğiyle ilişkilendirme çabası içindeydiler. Robert Kolej ve ODTÜ liberalleşme hareketini farklı amaçlar için kullandılar. Liberalleşme bu kurumlardaki işletme eğitiminin Amerikanlaşma sürecini güçlendirdi. Bu okulların stratejileri büyük ölçüde etkinliği değerlendiren teknik çevrenin beklentileriyle uydu.

Örgütsel çevrelerin kurumsal ve teknik olarak iki boyuta ayrılması çeşitlenme ve türdeşleşmeye ilişkin oluşumların açıklanabilmesi açısından çok önemlidir (Scott ve Mayer, 1991; Scott, 1995). Teknik çevreler pazar odaklı olmalarına ve doğrudan etkinlik ile etkililiği ödüllendirmelerine karşın, kurumsal çevreler kurallara ve çevresel koşullara uyumu ödüllendirir (s. 121). Kurumsal kuramda eşbiçimlilik mekanizmalarının gündeme gelmesi (DiMaggio ve Powell, 1983) teknik çevrelerle kurumsal çevreler arasındaki farklılaşmayı artırmıştır. Teknik çevreler örgütleri ya-

rışmacı eşbiçimlilik aracılığıyla biçimlerken, kurumsal çevreler ise toplumsal baskılar aracılığıyla biçimlemektedir (Orru, Biggart ve Hamilton, 1991:361-363).

Türdeşleşmenin Eşbiçimsel Mekanizmaları

Kurumsal eşbiçimliliğin baskıcı, öykünmeci ve normatif mekanizmaları (DiMaggio ve Powell, 1983) işletmecilik eğitiminin Türkiye'deki gelişme sürecini oldukça kapsamlı bir biçimde açıklamaktadır.

Baskıcı Eşbiçimlilik: 1981 Tarihli Yüksek Öğretim Yasasının Eşbiçimsel Etkisi

12 Eylül ihtilali sonrası kurulan hükümet üniversiteler üzerindeki denetimini sıkılaştırma kararı olarak 1981'de YÖK yasasını çıkardı. Yasa farklı yapılar altında işlevlerini yerine getiren tüm yüksek öğretim kurumlarını tek çatı altında topladı ve tümünü üniversite olarak tanımladı. Yasa sonucunda üniversiteleri eşgüdümlemek ve denetlemek amacıyla merkezi bir yönetim oluşturuldu. Bu sürecin zorlayıcı eşbiçimlilik mekanizmasına bir örnek olduğu ileri sürülebilir. Çünkü kurulan Yüksek Öğretim Kurulu üniversitelere müfredat başta olmak üzere sınırlayıcı çeşitli kural ve uygulamalar getirdi. YÖK yasasının işletmecilik eğitime etkisi dolaylı oldu. Geleneksel üniversitelerin Fransız ve Alman etkilerini taşıyan işletmecilik müfredatı üniversitelerin tümüne kabul ettirilmeye çalışıldı. Bir bölümü kısa bir süre için yeni durumu kabullendi. Bazı üniversitelerin işletme bölümleri ve fakülteleri program özerkliği için uğraş verdiler, zorla kabul ettirilmeye çalışılan ders programlarına karşı direndiler. Ancak bölümler ve fakülteler yasanın getirdiği kural ve düzenlemelerin sorunlarını yaşamaktan kurtulamadılar. Ara dönemin sona ermesi ve YÖK'ün zorlayıcı eşbiçimleme çabalarının bir miktar gevşemesi sonucunda program yapma yetkisi tekrar eski sahiplerine döndü.

Öykünmeci Süreçler

Belirsizlikten kaçınma eğilimi genellikle öykünmeci eşbiçimliliği gündeme getirmektedir. İnsanlar ve örgütler belirsizlik içeren durumlarla karşı karşıya kaldıklarında başarılı kişi ya da örgütleri taklit etmeyi denerler. Seksenlerde etkinlik kazanan liberalleşme eğilimi pazarlardaki belirsizliği artırmış, teknik çevrenin eğitim kurumları üzerindeki etkisini belirginleştirmiştir. İşletme Bölümlerinin ve ilgili fakültelerin teknik çevrenin neden olduğu belirsizlik karşısında birkaç farklı düzeyde tepki verdiği görülmektedir.

Devlet üniversitelerinin bazıları Robert Kolej ve ODTÜ çizgisine öykünerek öğretim dilini İngilizceye çevirmiştir. Böylece kendisini teknik çevrede daha yarışmacı bir konuma taşımayı denemiştir.⁹ Birçok işletme bölümü ve ilgili fakülte liberalleşme

⁹ Bu eğilim bir ara öylesine bir coşku yarattı ki, YÖK İngilizce eğitim konusunda bazı kısıtlayıcı önlemler almak zorunda kaldı.

hareketinin gereklerine karşılık verme kaygısıyla ders tasarımlarını Kuzey Amerika standartlarına uydurmaya çalışmıştır. ABD patentli işletme yönetimi programlarının bölüm ve fakültelere saygınlık ve yarışmacı bir kişilik getirdiği o dönemde açıkça gözlemlenmiştir.

Kurumsal bir model olarak üniversitenin meşruiyeti bilgi üretimine dayanır (Borum ve Westenholtz, 1995: 129). Aynı biçimde bir fakültenin ya da bölümün üniversitede güç tabanını güvenceye almasının yolu bilgi üretmek ve süreçlemektir. Bu çerçevede bir değerlendirme yapıldığında Kuzey Amerika'dan alınmış işletme yüksek lisans ve doktora derecelerine sahip yeni kuşak öğretim üyelerinin yeni bilgileri aktarma ve süreçleme olanağı buldukları açıkça görülmektedir. İşletme bölümlerindeki güç tabanı hızla değişmeye başlamıştır. Yeni bilginin gücüyle donanmış genç kuşak, bölümleri denetlemeye ve işletme yönetimi eğitiminde yaşadıkları deneyime dayanarak Kuzey Amerika sistemini aktarma eğilimine girmişlerdir. Öğrendiklerini aktarmaları ABD derecesi bulunan yeni kuşak öğretim üyelerinin güç tabanlarını geliştirmiştir. Üniversitelerin kurumsal çevrelerinde değişme ajanları olarak etkinlikleri artmıştır. Seçim yapma ve eyleme geçme yetenekleri içinde buldukları kurumlar tarafından algılanmış, kurum içi meşruiyet alanları genişlemiştir. Bilgiyi kurumlara aktarmada kullandıkları yeni yöntemlere ilişkin yeteneklerini meşruiyet kaynağı olarak kullanmışlardır (Scott ve Christensen, 1995).

Normatif Süreç

Normatif süreçlerin eşbiçimsel etkileri öncelikle profesyonelleşmeden kaynaklanır (DiMaggio ve Powell, 1983). Profesyonelleşmenin Türkiye'deki işletme yönetimi eğitimi üzerindeki eşbiçimsel etkilerine ilişkin bazı sonuçlardan söz edilebilir. Özellikle yeni bilginin ve Kuzey Amerikan programlarının işletme bölümlerine girişiyle birlikte eldeki öğretim üyelerinin yeniden değerlendirilmesi süreci temel bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Köklü değişimler akademik yaşamda İngilizce bilgisini işletme hocalarının önüne aşılması gerekli temel bir engel olarak çıkarmıştır. İngilizce bilgisi meşruiyet açısından temel bir olgu gibi görünmeye başlamıştı, çünkü bu yeni süreçte yeni bilgiye ulaşmanın ve bilgiyi süreçleyebilmenin yolu iyi bir İngilizce bilgisinden geçiyordu.

Seksenlerin liberalleşme hareketinin ardından, küresel gelişmelerin de desteğiyle, Türkiye'de özel kesime bakış önemli ölçüde değişti. Kurumsal olarak toplumda yerleşik olan "gerçek olan devlet ve türevleridir" anlayışı yumuşamaya başladı. Özel kurumlar önemli güç merkezleri olarak devletin yanında yerlerini almaya başladılar. Bu durum profesyonelleşmenin konumunu önemli ölçüde etkiledi. Çünkü devlet denetiminde olan kurumlar, devleti de içeren merkezin gücünü zayıflatmamak için profesyonelleşmeye fazla sıcak bakmıyorlardı. Profesyonelleşmenin beraberinde daha özgür hareket eden meslek gruplarını ortaya çıkaracağını, bu gelişmenin de merkezi gücü zayıflatacağını biliyorlardı. Öte yandan özel kesim kar

merkezli akılcı stratejilerle profesyonelleşme arasındaki ilişkiyi kurduğu ve kendisini temsil edecek kadroların profesyonelleşmesinin onları daha iyi mülkiyet beklentileri yapacağına inandığı için profesyonelleşmeyi desteklemekteydi. Bu gelişmelerin sonucu olarak profesyonelliğe ilişkin değerler sistemi, alışkanlıklar ve genel kabul görmüş eylemler, işletme yönetimi bölümleri ve ilgili fakültelerin üretim hatlarında yerleşiklik kazanmaya başladı. Özel kurumlar kültürel denetimler yerine yapısal denetimleri güçlendirerek profesyonelleşmeyi desteklemeye başladı (Scott, 1987). Özellikle iş pazarındaki en büyük iş sağlayıcı durumunda olan özel kesimin yarışmacı stratejileri bu kesime işletme bölümlerinde Amerikan modelinin program değişiklikleri aracılığıyla yerleşmesi ve profesyonelliğin özendirilmesi yolunda önemli olanaklar yaratmıştır. Özel kesimin profesyonel değerler ve eylemler konusundaki yaklaşımları Kuzey Amerikan modeli işletme yüksek lisans programlarına olan talebi de artırmıştır. İş pazarında devletin en önemli rakibi olmaya başlayan özel kesim, işletme yönetimi bölümlerinin ürünlerini ve süreçlerini böylece biçimlemeye başlamıştır.

Sonuç ve Çıkarımlar

Her ne denli, kurumsallaşma süreci çerçevesinde bakıldığında ortaklaşa davranışçı ve bireyci toplumlar arasında kültürel ayrılaşma ve farklılaşmalar görülse de (Sargut, 1999), Kuzey Amerikan modeline öykünen Türk işletme yönetimi eğitiminin yöntem, müfredat ve programlar açısından benzeştiği açıkça görülmektedir. Benzeşme olgusunun ardında önemli kurumsal süreçler kolaylıkla gözlenebilmektedir.

1. YÖK yasasının işletme bölümleri üzerindeki etkisi zorlayıcı eşbiçimliliğin tipik bir örneğidir. Bu süreçte Yüksek Öğretim Kurulu, genel kural ve düzenlemelerin yanında müfredat konusunda da üniversiteleri zorlamıştır.
2. Seksenlerin liberalleşme hareketi Türkiye’de pazarların yapısını değiştirmiştir. İşletme bölümlerinin önemli bir kısmı yeni pazarların getirdiği yarışmacı ortamın üstesinden gelebilmek için öğretim dili İngilizce olan üniversiteleri taklit etmişlerdir. Öğretim dili İngilizce olan üniversitelerin insan kaynakları ve bilgi üretme – süreçleme yetenekleri, kendilerinin ve izleyen üniversitelerin eğitim sistemindeki meşruiyetlerini pekiştirmişlerdir.
3. Profesyonelleşmenin getirdiği artan saygınlık, yeni pazarların işletme bölümlerinden beklentilerini değiştirmiştir. Özel kesimdeki örgütlerde denetim süreçleri kültürel normların etkisinden çıkmaya, daha çok yapısal ve profesyonel normlarla yönlendirilmeye başlanmıştır. Bu gelişme işletme bölümlerinin öğrencilerini yeni beklentilere göre yetiştirmesini zorunlu kılmıştır.

İşletme yönetimi eğitiminde Amerikancı bir modele öykünülerek böylesi benzeşmeye gidilmesi birkaç yönden eleştirilebilir. Ancak Amerikan modeli çerçevesinde oluşan eşbiçimsel süreç bir yandan ABD işletme okullarındaki dinamizmin geleneksel üniversitelere aktarımını sağlarken, öte yandan da liberalleşen iç pazarın beklentilerinin karşılanmasını sağlamıştır. Avrupa Topluluğu'nda üniversitelerin yenilenmesi olarak tanımlanan Bologna süreci incelendiğinde, bunun gerçekte Avrupa'daki üniversitelerin Amerikan üniversiteleriyle yarışabilme yeteneklerini artırma çabası olduğu görülür. Amerikan işletme okullarına öykünülerek içerde oluşturulan eşbiçimlilik sürecinin, en azından kurumsal olarak Türkiye'deki işletme yönetimi eğitimini, Bologna sürecinin ötesine taşıdığı görülmektedir. Bu süreç Türkiye'deki işletme yönetimi öğretiminin yöntem ve değerlendirme açısından ABD üniversitelerine uyumlanmayı sağladığını, Türkiye'deki lisans mezunlarının bir bölümünün ABD üniversite sistemine geçişte bir sorun yaşamadıklarını göstermektedir. Oysa Kıta Avrupası'nda ABD sistemine uyumda önemli sorunlar yaşandığı gözlemlenmektedir.

Kaynakça

- Ataunal, A. (1998), Türkiye’de Yüksek Öğretim. Ankara: MEB.
- Borum, F. ve A. Westenholtz (1995), The Incorporation of Multiple Institutional Models: Organizational Field Multiplicity and Role of Actors. Ed. W. R. Scott ve S. Christensen. The Institutional Construction of Organizations, Thousand Oaks: Sage, 113-131.
- DiMaggio, P.J. ve W.W. Powell (1983), “The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality in Organizational Field”, American Sociological Review, 48, 147-160.
- Gürüz, K., E. Suhubi, A.M.C. Şengör, K. Türker ve E. Yurtsever (1994), Türkiye’de ve Dünyada Yükseköğretim, Bilim ve Teknoloji, İstanbul: TUSİAD.
- Hatipoğlu, M. T. (1998), Türkiye Üniversite Tarihi. Ankara: Selvi.
- Oluç, M. (1973), Türkiye’de İşletmecilik Eğitimi ve Öğretiminin Tarihiçesi, Sevk ve İdare Dergisi, 8(63), 9-13.
- Orru, M., N. W. Biggart ve G.G. Hamilton. (1991), Organizational Isomorphism in East Asia. Ed. P.J. DiMaggio ve W.W. Powell. The New Institutionalism in Organizational Analysis, Chicago: The University of Chicago Press, 361-389.
- Öz-Alp, Ş. (1972), Yeni Gelişmeler Karşısında İşletme Yöneticileri ve İşletmecilik Eğitimi. Eskişehir: EİTİA.
- Sargut, A. S. (1998), İşletme Yönetimi. Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Bilim, Ankara: TÜBA, 77-95.
- Sargut, A. S. (1999), Institutionalization Process in Collectivist Cultures: A Cross-Cultural Approach. Utrecht Business Review, 1(1), 75-87.
- Sargut, A. S. (2000), Institutional Frames of Management Education in Turkey: Diverse Past and Converging Present. Academy of Management Kongresi, 5-9 Ağustos, Toronto.
- Scott, W. R. (1987), The Adolescence of Institutional Theory. Administrative Sciences Quarterly, 32, 493-511.
- Scott, W. R. (1995), Institutions and Organizations, London: Sage.
- Scott, W. R. ve S. Christensen (1995), Conclusion: Crafting a Wider Lens. Ed. W. R. Scott ve S. Christensen, The Institutional Construction of Organizations, Thousand Oaks: Sage, 302-313.
- Scott, W. R. ve J. W Meyer (1991), The Organization of Societal Sectors: Propositions and Early Evidence, Ed. P. J. DiMaggio ve W. W. Powell, The New

Institutionalism in Organizational Analysis, Chicago: The University of Chicago Press, 108-140.

Üsdiken, B. (2003). Plurality in Institutional Environments and Educational Content: The Undergraduate Business Degree in Turkey, Ed. R. P. Andam, R. Kvalshaugen ve E. Larsen, Inside the Business Schools: The Content of European Business Education, Copenhagen: Copenhagen Business School Press, 87-109.

Üsdiken, B. (2004), The French, The German and The American Higher Education for Business in Turkey, 1883-2003. New Perspectives on Turkey, 31, 5-38.

Üsdiken, B. (yayımda). Bir Örgütsel Alanın Yeniden Şekillenışı: Türkiye'deki İş Hayatına Yönelik Yüksek Öğretimde Değişim, 1955-1975. ODTÜ Gelişme Dergisi.

Üsdiken, B. ve N. Selekler (1996), Türkiye'de İşletme Alanında Eğitim ve Araştırmanın İlk Dönemleri. 4. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi, Ankara.